

ka a možnosti léčby. *Remedia*, 7, 1997, 213-223.

Petersen, A. C., Sarigiani, P. A., Kennedy, R. E.: Adolescent Depression: Why More Girls? *Journal of Youth and Adolescence*, 20, 1991, 247-271.

Ricciardelli, L. A., McCabe, M., Banfield, S.: Body Image and Body Change Methods in Adolescent Boys: Role of Parents, Friends and the Media. *Journal of Psychosomatic Research*, 49, 2000, 9, 189-197.

Šedivá, S.: Symptomy deprese u dětí mladšího školního věku a jejich kontext. Diplomová práce. Praha, FF UK 1999.

Twenge, J., Nolen-Hoeksema, S.: Age, Gender, Race, Socioeconomic Status, and Birth Cohort Differences on the Children's Depression Inventory: A Meta-Analysis. *Journal of Abnormal Psychology*, 111, 2002, 4, 578-588.

Wichstrom, L.: The Emergence of Gender Difference in Depressed Mood During Adolescence: The Role of Intensified Gender Socialization. *Developmental Psychology*, 35, 1999, 232-245.

SOUHRN

Výzkum sledoval vzťahy medzi depresívnymi symptómami, celkovým sebehodnotením, spokojnosťou s tým, ako sa maskulinita reálna a maskulinita ideálna dospievajúcich vo veku 12 let. 207 pražských žiakov a študentov vyplnilo teriariu sebesozustrednených dotazníkov. Výskyt depresívnych príznakov nebol nijak významne ovplyvnený pohlavím, vekom ani typom školy. Chlapci dosahovali na dvoch aspektoch maskulinity vyššie skóre ako dievčatá. Dospievajúci s vyššou mierou depresivity ukazovali nižšiu maskulinitu reálnu a nižšiu celkovú sebehodnotenie a menšiu spokojnosť s tým, ako sa maskulinita reálna a maskulinita ideálna líšia. Prínos uvedených promenných bol analyzovaný spolu s prínosom percepcie rodinnej atmosféry, spokojnosti s obličejom a spokojnosťou s celkovým vzťahom. Všetchny promenné spoločne predikovali depresivitu u chlapcov viac než u dievčat. Regresný odhad ukázal, že u pohlaví zvyšovanie predovšetkým celkovým sebehodnotením a percepciou rodinnej atmosféry, u dievčat viac u vyššej miery.

ANALÝZA PÔSOBENIA MOCI V INTERAKCII NOVINÁRKY A POLICAJTA^{*/}

VIERA BAČOVÁ

Katedra psychológie Filozofickej fakulty PU, Prešov

ABSTRACT

Analysis of power operation in the journalist-policeman interaction

V. Bačová

The paper is based on Foucaultian understanding of social power that is further developed by critical social psychology. The author analyses the particular social interaction that came true between a Roma journalist-woman and a policeman. She chooses different frameworks for her analyses: Goffman's dramaturgical ethnomethodology, discourse analysis and analysis of empirical data, i. e. the answers of psychology students on unstructured and structured methods with items about the interaction. The analyses show that power in interaction, although linked to social positions of actors, encompasses discourse (talk contents including rules and conventions), in which the actors struggle for situational position and relation vis-a-vis to their partners in interaction. Character of psychological phenomena in interaction is formed by according power to a person through his/her „positive con-

firmation“. Power in interaction is taking away by negative valuing of a person, thereby making a person feels powerless. The author suggests that psychology should search not only power operations but also empowering processes: effective strategies of positive power use and effective coping with power misuse. A precondition is sensitivity of psychologists to power character of human relationships and their attention to power technologies, disciplinarity and supervision in our everyday life.

key words:

social power, social interaction, critical psychology, discourse analysis

klúčové slová:

sociálna moc, sociálna interakcia, kritická psychológia, analýza diskurzu

Podnetom pre tento príspevok sa stalo skutočné stretnutie a interakcia^{1/} novinárky a policajta a jej medializovanie. V následnom právnom konaní podali právnicki vysvetlenia interakcie z právneho hľadiska; novinári, politici a vládni činitelia sa k príbehu vyjadrovali z pohľadu politického a etického. Domnievame sa, že po právnych, politických a etických interpretáciách ostali otvorené otázky o sociálnopsychologických aspektoch interakcie. Preto sa v príspevku usilujeme o interpretáciu interakcie z pohľadu sociálnej psychológie, presnejšie – kritickej sociálnej psychológie.

Opis medializovanej interakcie a jej pokračovania je nasledovný:

Rómska novinárka na policajnej stanici podala ruku policajtovi, ktorý jej ruku nepodal, ale spýtal sa, či má hygienický preukaz. Novinárka sa pýtala, či jej nechce ruku podať preto, že je Rómka; údajne reagovala emocionálne a obviňovala policajta z rasistických prejavov.

Došlo: 26. 4. 2004; V. B., Katedra psychológie FF PU, ul. 17. novembra č. 1, 080 78 Prešov Slovenská republika; e-mail: vbacova@atom.sk

^{*/} Príspevok je časťou riešenia projektu VEGA MŠ SR a SAV č. 1/9191/02 „Normativita sociálneho života: percepcia a zvládanie prejavov moci v interakciách, vzťahoch a sebadefinovaní jednotlivca“.

^{1/} V texte používame striedavo pojem interakcia a príbeh, podľa toho, či pozornosť je upriamená na interakciu tvárou v tvár, alebo aj na to, čo sa udialo po osobnom stretnutí novinárky a policajta.

Ďalej sa príbeh rozvíjal nasledovne:

- Novinárka sa na postup policajta sťažovala a prípad bol medializovaný.
- Nadriadený policajta sa postavil na jeho obranu.
- Väčšina novinárskej obce sa zastala svojej kolegyne.
- Ministerstvo vnútra zamietlo sťažnosť novinárky na policajtovo správanie sa, minister vnútra sa ospravedlnil novinárke za neprimerané správanie policajta.
- Policajt a vyšetrovatelia regiónu podali na novinárku trestné oznámenie za urážku verejného činiteľa (t. j. za to, že označila policajta za rasistu pred inou osobou).
- Trestné stíhanie na novinárku bolo zastavené.²¹

Pre analýzu sociálnopsychologických javov prejavujúcich sa v interakciách ľudí má sociálna psychológia k dispozícii viacero konceptuálnych rámcov. Aj v tejto interakcii by bolo možné zamerať pozornosť a ohnisko analýzy napríklad na sociálne roly a normy správania; konflikty; hetero a autostereotypy rodové, profesijné či etnické; mohli by sme uplatniť perspektívu postojov, predsudkov a diskriminácie. Bez ohľadu na to, ako pomenujeme to, čo v interakcii prebiehalo, bolo tam prítomné úsilie aktérov o kontrolu, presadenie svojej vôle a vplyvu. Toto úsilie aktérov – vzájomné mocenské pôsobenie – bolo natoľko silné, že pokračovalo aj po ukončení interakcie.

Vzťahy moci prestupujú všetky aspekty sociálneho života a nevyhne sa im žiadny sociálny vzťah. Aj tie aspekty prezentovanej interakcie, ktoré by bolo možné analyzovať z iných, tradičnejších pohľadov a pojmov sociálnej psychológie, sú presiaknuté pôsobením moci, sieťami mocenských vzťahov. Témy odborných publikácií a témy prezentované v masmédiách naznačujú, že sa zvyšuje senzitivita ľudí k mocenským vzťahom, i keď tieto nie sú zjavné a priame, okamžite pozorovateľné, a boli, resp. sú označované a skúmané prostredníctvom iných pojmov.

NOVÝ PRÍSTUP K MOCI V SOCIÁLNYCH VZŤAHOCH

Tradične je moc chápaná ako monolitická, kompaktná (takmer entita); hierarchická a jednosmerná – smeruje zhora nadol; jasne viditeľná – možno určiť nositeľov, vlastníkov a iné činitele (faktory či premenné) moci; možno identifikovať konkrétne zdroje, odkiaľ moc pochádza. Moc stelesnená v zákonoch a práve je vyjadrená písomne; je negatívna a represívna, obsahuje zákazy a tabu. V tomto duchu klasická definícia Maxa Webera chápe moc ako schopnosť alebo možnosť (nositeľa moci) presadiť svoju vôľu v sociálnom vzťahu, aj napriek odporu druhej strany (s pomocou rôznych zdrojov a prostriedkov). Toto vymedzenie sa stalo základom súčasných sociologických chápaní moci, či už ide o chápanie štruktúrne, inštitucionálne, intencionálne. Aj sociálna psychológia vychádza v definíciách moci prevažne z tohto tradičného modelu – moc chápe ako výkon vôle jedného zo sociálnych aktérov nad iným/i, uplatňovanie vplyvu, kontroly, mocenského pôsobenia rôznymi prostriedkami, postupmi, čerpajúc z rôznych zdrojov (napr. Raven, 1993; Georgesen a Harris, 2000; u nás napr. Bakalář, 1991; Bedrnová, Nový, 2001).

Nový originálny prístup k problematike moci priniesol Michel Foucault, francúzsky historik a filozof. Podľa Foucaulta koncom 18. storočia rast populácie a koncentrácia ekonomickej produkcie dosiahli bod, v ktorom sa stala dominantnou „disciplinujúca“ moc ako typ moci, ktorá operuje nezávisle na intencii jedinca. Klasický model moci možno pripodobniť k formám moci, ktoré dovtedy predstavovala suverénna moc – moc a vláda monarchu. Na rozdiel od nej moderná disciplinujúca moc je sieťou vzťahov. Foucault opisuje moc ako „mnohosť vzťahů sil, jež jsou imanentní oblasti, ve které působí a kterou konstituuje jejich vlastní organizace; jako hru, která tyto vztahy transformuje, posiluje a převrací prostřednictvím bojů a neustálého střetávání“ (Foucault, 1976: 1999, 108).

Foucault poskytuje ďalšie nasledovné rozlíšenia: Na rozdiel od typu právnej moci, ktorá obmedzuje správanie ľudí a rozhoduje predovšetkým o tom, čo je neakceptovateľné (čiže jej úlohou je prevencia a trestanie); disciplinárna moc trestá aj odmeňuje; rozhoduje o tom, čo je primerané, vhodné,

akceptovateľné. Nové metódy disciplinárnej moci nepoužívajú právne zdôvodnenia, ale subtilnejšie techniky, taktiky, mechanizmy, okruhy disciplinovania; nevyužívajú zákony, ale špecifikovanie žiadúceho, normalizáciu a normy; nie tresty, ale zvnútornenú sebakontrolu a disciplinovanie sa samotných osôb. Tieto metódy sú používané na všetkých úrovniach a vo všetkých formách života ľudí, presahujú štát, jeho aparát, či iných vládcov.

Príkladom moderných mocenských techník môže byť zaobchádzanie s osobami, ktoré moci odporujú. Foucault zastáva stanovisko, že o moci nemožno rozmýšľať bez toho, aby sme brali do úvahy odpor, vzdor voči moci. Rezistencia nie je niečo, čo je mimo moci, naopak, odpor neexistuje mimo systému mocenských vzťahov; je ich inherentnou časťou; hoci často prehliadanou. Mocenské vzťahy modernej doby totiž narábajú s rezistenciou (a jej rozpoznaním a definovaním) tak, že izolujú a individualizujú odpor voči moci do „špeciálnych prípadov“, ktoré nedovoľujú generalizáciu a rozširovanie. Dokladom toho môže byť zaobchádzanie s pacientmi na psychiatrických oddeleniach. Hoci vzdorujú, lekári a zdravotný personál vníma a definuje ich odpor nie ako rezistenciu voči systému, ale ako „nekooperatívne správanie“; práve toto ich správanie ospravedlňuje uzatvorenie týchto ľudí na oddelenia. Len vtedy, ak odporujúce osoby akceptujú systém moci a jeho pojmy (diagnózy, spôsoby liečby, názor na seba atď.), môžu byť definované ako normálni, a len to umožní ich prepustenie (Fillingham, 1993).

Tento príklad odkazuje na viacero aspektov Foucaultovho chápania moci. Prvým je, že disciplinujúca moc predstavuje subtilnejší režim moci ako ten, ktorý je založený na násilí, nátlaku, priamej kontrole či vplyve vykonávanom jednou stranou na druhej. Je to režim moci, v ktorom jedinci preberajú zodpovednosť za vykonávanie kontroly nad sebou. Vznik a pôsobenie tohto režimu moci ilustruje Foucault známym opisom Panoptica vo svojej práci *Dozerať a trestať. Zrod väzenia* (1975; 2000).

Ďalším aspektom, na ktorý poukazuje príklad psychiatrických pacientov, je spojenie moci, noriem a normality. Tí, čo sa odchyľujú od príkazov a noriem, ktoré stanovuje moc, nie sú definovaní ako zákon prestupujúci a teda ako zlí, ale ako nenormálni, odchylní, patologickí. Je to oveľa jemnejšie používanie moci, ktoré pôsobí na narušiteľov noriem a štandardov. Správne-nesprávne, dobro-hriech sa priamo prekladajú do iných termínov – definujú sa ako normálne-nenormálne. Preto je pôsobenie nových foriem moci ťažšie odhaliť. Možno ich nielen oveľa ľahšie prehliadnuť, ale aj oveľa ťažšie im odolávať. Normovanie a normalizácia je pre nás samozrejmom a pevnou súčasťou našich životov a nášho chápania seba od 18. storočia.

„Norma sa odvoláva na výsledky vedeckých a technických disciplín, na teórie, štatistiky a merania. Normalizácia je však procesom, ktorý delí na normálne a nenormálne, štandardné a neštandardné, prípustné a neprípustné nesie zreteľné znaky mocenského pôsobenia“ (Marcelli, 1995, 120). Moc jedných ľudí voči iným sa v súčasnej spoločnosti vykonáva prostredníctvom „normovania a normalizácie“; súčasná spoločnosť nahrádza právne predpisy princípmi fyzickej, psychologickéj a morálnej normality (Foucault, 1975; 2000).

Tretím aspektom príkladu s psychiatrickými pacientami je demonštrovanie spojenia moci, poznania (pravdy) a dominantného diskurzu. Diskurz je spôsob, ktorým interpretujeme, definujeme, dávame význam a hodnotu záležitostiam sveta. Keď lekári a psychológovia hovoria o mentálne chorých, lekári o pacientoch, kriminológovia (právnik, politici) o väzňoch, ich (odborný medicínsky, kriminologický atď.) diskurz dominuje, platí ako poznanie, ako pravda. Ani len neočakávame, že by mentálne chorí, pacienti, väzni hovorili o lekároch, psychológoch, právnikoch, politikoch atď. Už dopredu je to, čo by prípadne povedali, považované za irelevantné, pretože k definícii mentálne chorých, väzňov, pacientov atď. v režime moci patrí, že nemajú poznanie; nemajú vplyv a ani kontrolu nad záležitosťami (svojimi a iných). Je to moc, ktorá sa presadzuje v dominantnom odbornom diskurze napríklad aj tým, že stanovuje diagnózy.²²

Foucault však konštatuje, že moc nie je len negatívna, je tiež produktívna. Nielen tlačí na nás ako sila, ktorá hovorí nie, ale rozprestiera sa a produkuje veci, indukuje potešenie, formy poznania, produkuje diskurzy. Foucault hovorí, že potrebujeme myslieť o moci ako o produktívnej sieti, ktorá sa

²¹ Príkladom môže byť odborné označenie, resp. diagnóza „syndróm CAN“ (Child Abuse and Neglect), t. j. syndróm týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa. Komplementárne označenie, resp. diagnóza pre páchatelov (tých, ktorí majú moc deti týrať a zneužívať) nejestvuje. Námietky, že sú heterogénni, neobstojí, pretože heterogénne sú aj deti so syndrómom CAN. Obdobne sa vedie odborný diskurz o „domácom násilí“, „násilí páchanom na ženách“, „bitých ženách“; v tomto diskurze ten, kto bije, pácha násilie – kto má moc to robiť, je zamlčaný, ukrytý a utajený v označení „javu“ a obeť.

²² V súčasnosti sa možno oboznámiť s komentármi o tejto interakcii na internetových stránkach, napr. <http://www.slobodka.org/programs/dompolitika/2002>, <http://www.blisty.cz/2003/5/30/art14191.html>.

rozprestiera celým spoločnosťou (Hall, 2001, 77). Moc umožňuje použiť zdroje, aby veci boli urobené, poskytuje smer potrebný pre koordinovanie a integrovanie aktivít jednotlivcov, prelína sa s poznávaním a potešením.

Foucault nepopiera, že vládca, štát, zákon, vládnuca trieda, skupina ľudí, jednotlivé osoby atď. môžu mať voči iným dominantnú pozíciu a vytvoriť viac či menej trvalý stav dominancie (nadvlády) jedných nad druhými. Oddeľuje však stavy dominancie od pôsobenia moci. Trvalému stavu nadvlády by bolo potrebné predchádzať (Foucault uvádza aj možné postupy). Ťažisko pôsobenia moci (a jej skúmania) však vidí v mnohých a mnohorakých lokálnych taktikách, mechanizmoch, okružných slučkách, väzbách, efektoch, prostredníctvom ktorých moc v spoločnosti cirkuluje „kapilárnym pohybom“.

KRITICKÁ PSYCHOLÓGIA A SKÚMANIE MOCI

Foucaultovým prístupom k moci a diskurzu sa inšpirujú, vychádzajú z neho, kritizujú ho a rozvíjajú predovšetkým smery kritickej psychológie (Fox, Prilleltensky, 1997; Stainton Rogers, Stainton Rogers, 1997; Vybíral, 2001a). Tieto smery rozvíjajú analýzu diskurzu ako výskumnú metódu a ako teoretický prístup v psychológii súčasne. Analýza diskurzu predstavuje širokú oblasť skúmania s rozličnými výskumnými aktivitami, postupmi, druhmi údajov. Diskurzívna psychológia inak nazerá na sociálny a psychologický svet v porovnaní s „klasickou“ sociálnou psychológiou (podrobnejšie napr. Plichtová, 2000, Bačová, 2000, Harré, Gillett, 1994; 2001; Vybíral, 2001b).

Taylor (2001) rozlišuje v diskurzívnej analýze štyri (prelínajúce sa) prístupy podľa toho, či sa analytik sústreďuje na (1) jazyk samotný (vzorce jazyka, pravidelnosti a variácie); (2) používanie jazyka (aktivity používania, nie jazyk samotný, vytváranie významu v interakciách); (3) jazyk, ako je situovaný v konkrétnom sociálnom a kultúrnom kontexte (napr. termíny spojené s istým predmetom alebo aktivitou) a (4) sociálno-historickú povahu sveta, ktorý vnímame ako samozrejmy. Všetky prístupy pristupujú k diskurzu ako fluidnému, presúvajúcejmu sa médiu, v ktorom sa vytvára, spochybňuje a mení význam. Užívateľ jazyka je ponorený do tohto média, je vždy niekde lokalizovaný a bojuje o to, aby sa zohľadnila jeho sociálna a situačná pozícia.

Kritická analýza diskurzu sa explicitne zameriava na skúmanie toho, ako v diskurze – textoch, komunikáciách, interakciách – operuje moc (Van Dijk, 2001; Fairclough, 2001). Primeraným výskumným problémom je podľa Fairclougha „sociálny problém, ktorý má semiotický aspekt“ (2001, 229). Otázky kladené v kritickej analýze diskurzu znejú nasledovne: Ako priebeh a charakteristiky diskurzu prispievajú k produkovaniu a reprodukovaniu moci a dominancie? Akými postupmi a spôsobmi prebieha v diskurze kontrola a limitovanie konania ľudí, ale tiež ovplyvňovanie ich mysle? Ako slová, text, symboly, vyrábanie a menenie významov navádzajú spôsob, akým ľudia zmyšľajú o svete a o sebe? Kto kontroluje kontext diskurzu, t. j. určuje formy, príležitosť, čas, miesto, prostredie? V čí prospech „pracuje“ diskurz, pre presadzovanie akých záujmov a koho záujmov? Aké sú formy kontroly obsahu diskurzu? Ako jazyk, ktorý má k dispozícii istá skupina ľudí, nielen umožňuje ale aj limituje vyjadrenia ich myšlienok (napr. jazyk diskriminujúci – rasistický a sexistický), ako určuje to, čo ľudia robia a môžu robiť? (Van Dijk, 2001, 304).

INTERAKCIA NOVINÁRKY A POLICAJTA – DRAMATURGICKÉ STANOVISKO

Heritage charakterizuje rozhovor v interakcii ako „primordiálne miesto ľudskej sociálnosti“ (odvolávajúci sa na Schegloffa, 1992), ako základné východisko manažovania sociálneho diania, miesto odovzdávania kultúry, potvrdzovania identít účastníkov a re-produkovania sociálnych štruktúr (2001, 47). O systematické skúmanie bežných, každodenných, prirodzených interakcií sa podľa neho zaslúžili E. Goffman a H. Garfinkel, ktorí prekonali dovtedajšiu predstavu, že detaily každodenného sociálneho života sú príliš neusporiadané, chaotické, a preto neskúmateľné, a vytvorili modely pre odhalenie základných štruktúrnych a procesuálnych charakteristík sociálnej interakcie (Goffmanovo dramaturgické stanovisko, Garfinkelova etnometodológia).

Pre analýzu nami prezentovanej interakcie novinárky a policajta je zvlášť prínosná koncepcia Goffmana. Sociálnu interakciu Goffman chápal ako osobitnú organizačnú formu so špecifickým poriadkom. Interakčný poriadok obsahuje primeranosť sekven-

cií akcií, t. j. pravidiel interakcie, interakčné práva a povinnosti aktérov. Interakčný poriadok vytvára „logiku“ interakcie, jej „syntax“, tá umožňuje aktérom orientovať sa v dianí interakcie. Goffman považoval normatívnu organizáciu praktík a procesov, ktoré tvoria interakčný poriadok, za autentickú, samostatnú a opodstatnenú oblasť skúmania. Bol jedným z prvých, ktorý sformuloval názor, že v interakcii nie je nutné hľadať niečo iné, napr. osobnostné vlastnosti, prejav hierarchie vzťahov či odraz sociálnych procesov na makro úrovni.

Goffman vymedzuje interakciu ako vplyv jednotlivcov na činy druhých v ich fyzickej prítomnosti, pričom tento vplyv je vzájomný (1959/1999). Zohľadňovaním vplyvu (kontroly, moci) v analýze interakcií sa Goffman značne približuje zameraniu kritickej analýzy diskurzu. Goffman (1959; 1999, 22), odvolávajúci sa na Burnsa, uvádza, že pri všetkých interakciách základnou témou v pozadí je túžba každého z účastníkov riadiť a kontrolovať reakcie ostatných. Bez ohľadu na konkrétny cieľ, ktorý chce jednotlivec dosiahnuť, a bez ohľadu na jeho motívy, bude v jeho záujme kontrolovať konanie druhých, predovšetkým ich reakcie na neho samotného. Jednotlivec môže túto kontrolu dosiahnuť tak, že ostatných ovplyvní ešte skôr než situáciu definujú; musí ich presvedčiť, aby dobrovoľne konali v súlade s jeho vlastným zámerom (Goffman, 1959; 1999, 12). Tu sa Goffman od kritickej analýzy diskurzu odlišuje tým, že ťažisko operovania moci kladie do vnútra osoby – jej potrieb prezentovania sa, manažovania dojmov a riadenia konania svojho a iných.

S využitím dramaturgickej koncepcie a terminológie E. Goffmana (1959; 1999) sme prerozprávali príbeh novinárky a policajta dramaturgicky (ako jednu z možných verzií) nasledovne:

- V tomto stretnutí došlo k otvorenému konfliktu rôznych výkladov situácie účastníkmi stretnutia. Nedosiahol sa pracovný konsenzus pre hladký priebeh stretnutia.
- Novinárka priniesla pre policajta inkonzistenciu medzi svojím výzorom a spôsobom svojho vystupovania.
- Svojím konaním (podaním ruky) a výzorom usilovala poskytnúť informáciu, že je odlišná od stereotypizovaného obrazu ľudí svojej etnickej skupiny. Novinárka chcela zmeniť, prestavať kulisy na scéne, re-definovať situáciu. Usilovala o navodenie istého dojmu.
- Išlo o riskantný pokus. Nepodaril sa. Policajt bol na svojom území, vo svojej zabehanej rutine, scéna patrila jemu. Zotrval na svojich posudzovacích stereotypoch.
- Podľa policajta novinárka mala zdiskreditované self ako osoba so stigmu, ale nekonala podľa toho; zamietol ju odkazom do jej roly. Obmedzil jej interakčné možnosti.
- U novinárky bol navodený stav ambivalencie a odcudzenia, čomu zodpovedali jej reakcie na konci interakcie a v ďalšom období.

Goffman sa vo svojej práci (1959; 1999) venuje aj dôsledkom „narušenej interakcie“ na úrovni osobnej, interakčnej a spoločenskej štruktúry. Všetky tieto dôsledky sa prejavili aj v analyzovanej interakcii novinárky a policajta: zdiskreditovanie seba-pojmu u novinárky, rozvrátenie interakcie, spoločenské (i keď dočasné, a v našich podmienkach slabé) ohrozenie legitimacy „spoločenských celkov“ (najvýraznejšie novinárskeho, policajného, rómskych a niekoľko málo nerómskych intelektuálov).

INTERAKCIA NOVINÁRKY A POLICAJTA – DISKURZÍVNA ANALÝZA

Ako uvádzajú diskurzívni analytici, analýza diskurzu nepostupuje podľa presného návodu. Neexistuje jednoliata metodológia; nepreferuje sa jediný „správny“ postup. Každá analýza je v istom slova zmysle jedinečná a svojbytná, tak ako je jedinečný a svojbytný text (materiál analýzy, údaje), ktorý analyzuje. Je to interpretácia významov, ktoré sú komplexné, dynamické, fluidné, viacznačné. Aj výsledok ich analýzy je nutne parciálny, pretože údaje možno interpretovať iným spôsobom, re-interpretovať časom a ďalším poznaním, výsledok analýzy môže byť diskutovateľný, polemic-

ký, spochybňujúci a vystavený spochybňovaniu. Analytik je viac či menej vo svojej analýze prítomný (stáva sa – aj so svojim svetonázorom – súčasťou diskurzu o diskurze). Túto svoju pozíciu reflektuje, a niekedy ju zámerne používa ako nástroj skúmania. Nemá ambíciu byť neutrálnym sprostredkovateľom jediného „pravdivého“ poznania, nechce robiť zarúčené predikcie a generalizovať, neočakáva ani reprodukovateľnosť svojich postupov, skôr naopak, víta variabilitu a pluralitu vysvetlení (Wetherell, Taylor, Yates, 2001).

V pokuse o kritickú diskurzívnu analýzu interakcie novinárky a policajta je našim cieľom sledovať prejavy (znaky) pôsobenia moci v tejto interakcii. Náš fókus analýzy je presne vymedzený týmto cieľom. Pre analýzu sme vybrali teoretický rámec, pojmy, ktoré Harré a Gillet (1994, 2001, 60–62) považujú za kľúčové pre vysvetľovanie sociálnych interakcií – sú to „pozícia (hovoriaceho)“, „pravidlá a (naratívne) konvencie“ a chápanie psychologických fenoménov ako produktov diskurzu:

- *Pozícia* vyjadruje rozdiel v spôsoboch, akými rozdielne kategórie ľudí (muži a ženy, dospelí a deti, profesori a študenti) vstupujú do interakcie a fungujú v nej. Pozícia obsahuje ich práva a povinnosti hovoriť a konať určité veci. Pozícia je teda množina práv, povinností a záväzkov hovoriaceho, najmä vzhľadom na sociálnu silu (účinnosť) toho, čo niekto môže povedať.
- *Pravidlá a naratívne konvencie* vyjadrujú spôsoby, ktorými v istej kultúre prebiehajú interakcie, stretnutia, epizódy, konverzácie; rozprávajú sa príbehy. Harré uvádza, že konvencie – pravidlá sú ako gramatické pravidlá, imanentné obsiahnuté v ľudskej konverzácii. Nemusíme sa ich učiť dopredu, najskôr ich používame, a až potom si ich explicitne vyvodíme alebo sformulujeme (ak tak vôbec urobíme).
- *Psychologické fenomény vznikajú ako vlastnosti diskurzu* – emócie, postoje, stereotypy, predsudky atď. sú produkované v konkrétnych podmienkach a okolnostiach diskurzu, závisia od týchto podmienok, a tiež od diskurzívnej spôsobilosti aktérov, ich morálnej pozície v komunite a v príbehu (Harré, Gillett, 1994, 2001).

S využitím pojmov *pozície, pravidlá, produkcia psychologických fenoménov* predkladáme verziu diskurzívnej analýzy interakcie novinárky a policajta so zameraním na pôsobenie moci.

Pozície novinárky a policajta

Sociálne a situačné pozície osoby v sebe a priori obsahujú silné možnosti vplyvu a kontroly iných osôb v interakcii. V analyzovanej interakcii sa *žena, Rómka a novinárka* stretla s *mužom, nerómom a policajtom*. V našej kultúre sú všeobecne známe a zdieľané hodnoty týchto (väčšinovo-menšinových) sociálnych pozícií (skupinových členstiev). Pri ich kombinovaní nie je potrebné robiť zložité výpočty, aby sme konštatovali asymetriu hodnoty kombinácie pozícií novinárky a pozícií policajta. Aj *miesto a charakter* interakcie hovorí v prospech policajta – je na domácom území, novinárka prichádza do „jeho teritória“; novinárka je v pozícii žiadateľky, kým policajt je tým, kto je požiadaný (a môže rozhodovať, či vyhovie, alebo nie). To, čo povie a urobí v interakcii policajt, bude mať vyššiu sociálnu silu (účinnosť), má väčšiu možnosť ovplyvňovať a kontrolovať priebeh interakcie. Novinárka je v menej výhodnej pozícii. Nie je „bezmocná“, len v sledovaní svojich záujmov v interakcii musí usilovať o efektívne využitie iných prostriedkov než má a priori k dispozícii policajt (napr. taktizovať, „manévrovať“; manažovať interakciu).

Silnejšie pozície policajta sa v interakcii prejavili o. i. v jeho zdržanlivosti v interakcii – stačilo mu hovoriť oveľa menej, a aj to využil – produkoval menší počet rečových aktov. Ani v ďalšom pokračovaní príbehu veľmi nekonal – robil tak za neho policajno-právny mocenský aparát. Pri medializovaní príbehu jeho meno – na rozdiel od novinárky – nebolo tak široko zverejňované.

Pravidlá, resp. konvencie v interakcii novinárky a policajta

Pravidlá či konvencie interakcie (hoci majú značný rozsah tolerovanej variácie správania) sú naratívne – a teda majú silu – v tom zmysle, že v interakcii sa vo všeobecnosti očakáva, že osoby budú konať podľa nich. Na pravidlá sa možno „oprieť“, odvolávať sa a argumentovať nimi – „*konal som tak, očakával som toto konanie, pretože takto sa to robí, takto je to primerané a vhodné*“. Uplatnenie pravidiel bolo v tejto interakcii komplikované ich „výberom“: stretol sa súčasne *policajt-neróm a občan-Róm(ka); policajt a zástupca(kyňa) masmédií, policajt-muž a žena* atď. Úsilie

presadiť „svoje“ pravidlá pre interakciu je tiež mocenským pôsobením, je to úsilie o kontrolu, vplyv. Môžeme tiež predpokladať, že odlišný „výber“ pravidiel u novinárky a policajta bol daný obsahom makrodiskurzu o Rómoch, policajtoch, novinároch, mužoch a ženách.

Z hľadiska rôzneho výkladu a prepletania pravidiel je kľúčovou sekvenciou aktov: podanie ruky novinárkou – odmietnutie podania ruky – otázka policajta o hygienickom preukaze novinárky – otázka novinárky o príčine nepodania ruky – novinárkine obviňovanie policajta. Pri vytváraní „definície“ interakcie je potrebné zohľadňovať pravidlá konania a významy jednotlivých aktov konania v interakcii.

Vytváranie významov – produkcia psychologických fenoménov v interakcii novinárky a policajta

Jednotlivým rečovým a nerečovým aktom osoby v interakcii a pripisujú významy⁴. Pripísaním významu získavajú akty konania osôb svoju silu (moc) v tom, že definujú situáciu, osoby a dianie v interakcii. Tieto definície v interakcii pracujú – nútia ďalších aktérov akceptovať novovytvorenú sociálnu realitu alebo jej vzdorovať. (Slovami Foucaulta takto diskurz „rozvíja objekt a konštituuje subjekt“.) V tomto dianí sa produkujú prežívania osôb a rozširujú alebo limitujú možnosti ďalšieho ich konania. Významy presahujú osoby, napríklad ako prostriedky mocenského pôsobenia devalvovaním, marginalizovaním, vylučovaním osôb, resp. skupín, ale aj ich zhodnocovaním či nadhodnocovaním. Sociálne zhodnocovania osoby prichádzajú k nej zvonku, z diskurzu, dejú sa osobe, tak ako ich v konkrétnom diskurze – nikdy nie mimo neho – produkujú iní ľudia. Sociálne hodnotenia majú znaky mocenského pôsobenia.

Novinárka podala policajtovi ruku podľa všeobecne zdieľaných spoločenských pravidiel v úsilí nastoliť istý typ interakcie. Napriek variabilite v tom, kto, komu a kedy má ruku podávať, vo všeobecnosti sa podaniu ruky pripisuje pozitívny význam. Nepovšimnutie, resp. odmietnutie podávanej ruky má význam negatívny. V „dotknutej“ osobe zvyčajne vyvolá pocity prehladania, podceňovania, devalvovania – pocity, ktoré tento akt vyvolal aj u novinárky. Stále však ostávala možnosť vysvetliť nepodanie ruky variabilitou pravidla. Avšak následná otázka policajta o vlastnení hygienického preukazu novinárkou potvrdila spôsob, akým svoju „partnerku v interakcii“ interpretoval policajt. Pre odlišenie si možno predstaviť, ako by definíciu interakcie zmenilo, ak by otázka policajta po neopätovaní podania ruky znela: „Ako Vám môžem pomôcť?“ Policajt štrukturoval svoje konanie, t. j. otázku o hygienickom preukaze, podľa svojho chápania diskurzívnych pravidiel a oprávnení, ktoré vyznáva. Tieto pravidlá mu hovorili, ako sa má zachovať, ak chce, aby ho ostatní chápali istým spôsobom (Harré, Gillett, 1994; 2001, 139). Policajt chcel nastoliť s rómskou novinárkou iný typ interakčného vzťahu a rozhovoru, než aký chcela ona, uchovať hierarchiu sociálnych pozícií. Silou svojho konania sa presadil položením otázky, ktorej význam ťažko mohol byť opytovanou osobou interpretovaný pozitívne.

Otázka o vlastnení hygienického preukazu by v lekárskej ambulancii vyznela neutrálne a pravdepodobne by novinárka poskytla odpoveď áno – nie. Rovnaká otázka položená na policajnej stanici pre novinárku znamenala nutnosť istého typu odpovede – podľa ňou vyznávaných pravidiel interakcie bolo potrebné reagovať na konanie s významom urážky ochranou cti, vážnosti a dôstojnosti svojej osoby a svojho etnického spoločenstva. Mohla reagovať len pomocou tých prostriedkov, ktorými disponovala, keď sa v interakcii presadil negatívnou definíciou interakčného vzťahu policajt. Novinárka usilovala o „vyváženie“ moci, o nastolenie aspoň približnej rovnováhy vzťahu. Otázka prejavu emócií ako sprievodného znaku, no najmä nástroja pre prejavenie a znovu-presadenie svojej situačnej pozície, sa stala pre novinárku v danej chvíli kruciálnou⁵. Svojím „emocionálnym“ konaním reagovala na použitie moci zo strany policajta takou mocenskou obranou, akú mala k dispozícii.

Teoretickú diskurzívnu analýzu zhrňujeme: V interakcii novinárky a policajta sa prejavuje, že moc, i keď je spojená so sociálnymi pozíciami, a teda inštitucionálnym statusom, zahŕňa viac ako súhrn inštitucionálneho postavenia, statusu veku, profesie, pôvodu, rodu atď. osoby. Napriek hierarchii sociálnych pozícií, účastníci v interakcii používajú diskurz, aby získali, resp. vybojovali svoju situačnú pozíciu, resp. vzťah zoči voči svojim partnerom v interakcii. To sa prejavilo tým, že novi-

⁴ Významy sociálnych aktov a tiež celej interakcie na pozadí makrodiskurzu si vytvárajú aj osoby, ktoré neboli prítomné, ale sú o interakcii informované, vrátane tých, ktorí ju skúmajú a analyzujú.

⁵ Tu by bola možnosť analyzovať kultúrno-etnické pravidlá prejavovania emócií v istých situáciách osobami v istých pozíciách.

nárka začala interakciu s policajtom v hierarchicky vyššej pozícii najskôr aktom zdôrazňujúcim rovnosť a spoluprácu (podaním ruky), a po jeho silovom odmietnutí z jeho mocenskej pozície postupovala aktom protestu, ktorému chcela dodať silu (protiotázkou, obviňovaním, rozčúlením sa). V diskurze, kde sa uplatňuje moc, osoby produkujú a prejavujú javy, označované ako psychologické javy (emócie, postoje, predsudky atď.). Charakter týchto javov je určený tým, že moc v interakcii je poskytovaná prostredníctvom „pozitívneho potvrdenia“ osoby inými, čo osobu zhodnocuje a zmocňuje, osoba vtedy prežíva sprievodné psychologické javy. Moc v interakcii je odoberaná negatívnym zhodnocovaním osoby. Ak sa tak stane, osoba prežíva situáciu ako zbezmočňovanie.

VNÍMANIE INTERAKCIE NOVINÁRKY A POLICAJTA – KVANTITATÍVNA ANALÝZA EMPIRICKÝCH ÚDAJOV

Diskurzívna analýza neznamená zaoberanie sa jedine kvalitatívnymi údajmi (textami). Niet žiadnych dôvodov pre vylúčenie numerických údajov a ich kvantitatívne spracovanie z analýzy diskurzu (i keď kritická a diskurzívna psychológia majú vážne námietky voči „obsesii hlavnoprúdovej psychológie kvantifikáciou“). Analytik môže zaangažovať ďalšie osoby vo svojom skúmaní a považovať ich za účastníkov a spoluautorov svojich analýz. Môže použiť aj štandardizované spôsoby zberu štrukturovaných údajov a využiť nesporné výhody metodologických postupov, ktoré umožňujú kvantitatívne spracovávanie údajov (Bačová, 2003).

V analýze interakcie, ktorú prezentujeme nižšie, nám podklady pre analýzu poskytli odpovede účastníkov a účastníčok výskumu na štrukturované aj neštrukturované metodiky. Hľadali sme odpovede na otázku, ako nezainteresovaní ľudia vnímajú prezentovanú interakciu osôb usilujúcich sa o vzájomné ovplyvnenie/moc. Sústredili sme sa na sledovanie znakov mocenského pôsobenia (tak, ako boli vymedzené v predošlom texte) vnímaných účastníkmi skúmania.

Otázky skúmania boli formulované nasledovne:

A/ Ako účastníci výskumu vnímali sociálne pozície aktérov interakcie? – Ako spontánne nazývali aktérov interakcie účastníci výskumu? Ktorá sociálna pozícia aktérov bola najviac nápadná, mala najväčšiu „váhu“ pre účastníkov?

B/ Ako účastníci vnímali konanie aktérov interakcie? – Ktorý akt aktérov a čo z pozadia interakcie vnímali ako narúšajúce vývoj interakcie (jej pravidlá, „syntax“) a v akej miere?

C/ Aké osobnostné vlastnosti pripisovali účastníci výskumu aktérom interakcie? – Ako charakteristiky interakcie, resp. diskurzu ovplyvnili vnímanie osobnostných vlastností aktérov?

Metódy získavania údajov

Účastníkom a účastníčkam výskumu sme písomne prezentovali príbeh pracovne nazvaný „Novinárka a policajt“ v takom znení, ako je uvedený na začiatku príspevku. Odpovede na prezentovaný príbeh – údaje pre analýzu – sme zbierali v nasledovnej podobe:

1. Neštrukturované voľné vyjadrenia v eseji. Inštrukcia znela: „Analyzujte a vysvetlite konanie osôb a inštitúcií v tomto príbehu.“ Obsah esejí bol analyzovaný pomocou počítačového programu Qualitative Social Research QSR N6⁶¹. Vyvolali sme tieto vyjadrenia a použili ich ako informácie o postupoch uvažovania, ktoré používajú skúmaní jedinci samotní (nie výskumníčka), o významoch, ktoré interakcii pripisujú bez toho, aby im čokoľvek naznačovala alebo nanucovala konštrukcia či obsah výskumnej metódy (dotazníka).

2. Odpovede na Dotazník Alternatívy Vývoja Príbehu (AVP) zostavený Bačovou v roku 2002 pre tento konkrétny výskum. Dotazník bol silne štrukturovaný, vyžadoval štandardný, dopredu pred-

⁶¹ „Kvalitatívna analýza údajov“ je termín používaný na široký rad metód pre skúmanie otázok, ktoré vyžadujú porozumenie a interpretáciu takých údajov, ktoré sú relatívne neštrukturované a ktoré nie je vhodné redukovat' na čísla. Všetky tieto metódy majú svoje techniky, postupy a literatúru, a k tomu primerané výskumné ciele, typy údajov, spôsoby narábania s údajmi a techniky analýzy“ (Richards, 2002, 2).

písaný spôsob odpovede. Validita dotazníka spočíva v internej konzistentnosti a lokálnej použiteľnosti odpovedí skúmaných. Dotazník AVP je uvedený v tab. 4 a 5.

3. Posúdenie interpersonálnych vlastností novinárky a policajta dotazníkom IAS-R (Interpersonal Adjective Scale – Revised), upraveným Výrostom (1992, článok uvádza psychometrické vlastnosti metodiky, o ktorých predpokladáme, že ostali zachované nielen pre sebaopisovanie, ale i pre posudzovanie iných osôb). Škály dotazníka sú uvedené v tab. 6 a 7.

Metódy spracovania údajov

Eseje boli vyhodnocované pomocou systému kategórií inšpirovaných Goffmanovým dramaturgickým stanoviskom k interakciám (1959; 1999). Každý výrok ako jednotka analýzy bol priradený do kategórie. Spolu bolo pre analýzu vytvorených a použitých 57 kategórií, zoskupených do piatich skupín: aktéri, scéna, konanie, nepriami aktéri, osobné vyjadrenia. Analýzu esejí počítačovým programom N6 uskutočnila S. Kakalejčíková (2002).

Dotazník AVP a posúdenia interpersonálnych čŕt osobností novinárky a policajta dotazníkom IAS-R obsahovali škály; odpovede boli spracované porovnaním dvoch skupín študentov a študentiek t-testom pre nezávislé výbery a koreláciami medzi položkami (Dotazník AVP).

Odpovede účastníkov a účastníčok – študentov a študentiek Katedry psychológie FF PU v Prešove boli zbierané v októbri 2002. Tab. 1 uvádza počet účastníkov a účastníčok a počet analyzovaných výrokov z esejí.

Tab. 1 Účastníci a účastníčky výskumu

	Vek	Počet analyzovaných esejí a ďalších odpovedí	Počet všetkých výrokov vo všetkých esejách	Priemerný počet výrokov v jednej eseji
Študenti a študentky psychológie – 1. ročník	19-23	35	761	22
Študenti a študentky psychológie – 4. ročník	21-23	20	247	12

Tab. 2 Počet osôb (v %), ktoré v eseji spontánne označili aktérov – 1. ročník

	% osôb, ktoré sa vyjadrili – 1. ročník		
Žena	3	0	Muž
Rómka	42	6	Ne-Róm
Profesia novinárky	13	26	Profesia policajta
Osobnosť novinárky	13	16	Osobnosť policajta

Tab. 3 Počet osôb (v %), ktoré v eseji spontánne označili aktérov – 4. ročník

	% osôb, ktoré sa vyjadrili – 4. ročník		
Žena	11	0	Muž
Rómka	39	0	Ne-Róm
Profesia novinárky	11	33	Profesia policajta
Osobnosť novinárky	0	17	Osobnosť policajta

VÝSLEDKY

1. Vnímanie sociálnych pozícií, resp. statusu a skupinového členstva aktérov interakcie

Z mnohých výsledkov získaných analýzou esejí uvádzame len tie, ktoré sa vzťahujú na prvú výskumnú otázku o tom, ktorú sociálnu pozíciu aktérov vnímali ako najviac nápadnú.

Obe skupiny účastníkov a účastníčok výskumu vo svojom spontánnom vyjadrovaní sa o aktérov interakcie preferovali označovanie nesymetrické, „krížové“ – novinárka bola nazývaná svojou etnickou príslušnosťou, policajt bol nazývaný svojou profesiou. Nosným aspektom pri analýze interakcie (aj v prvom aj vo štvrtom ročníku študentov a študentiek psychológie) bola teda skutočnosť, že sa stretli **Rómka a policajt** (tab. 2, 3). Profesia (a tým aj vzdelanie) Rómky, práve tak ako nerómska etnicita policajta nebola pre účastníkov a účastníčky výskumu tak nápadná. Tieto výsledky korešpondujú s označovaním aktérov v masmédiách. Účastníci a účastníčky výskumu sú príslušníkmi kultúry, ktorá etnické, profesijné a rodové pozície osôb preferuje a diskutuje práve takýmto spôsobom.

2. Vnímanie konania aktérov

Tab. 4 uvádza hodnotenia jednotlivých aktov a aktérov podľa miery, ktorým prispeli k narušeniu interakcie a rozdiely medzi hodnotením výskumných skupín účastníkov a účastníčok výskumu.

Tab. 4 Vnímanie nepríjemnosti konania v stretnutí novinárky a policajta (odpovede v dotazníku AVP) v 1. ročníku (n = 35) a 4. ročníku (n = 20)

P.	Nakoľko navodil/a nepriaznivý vývoj situácie tým, že	Priemery		SD		t	p
		1. roč.	4. roč.	1. roč.	4. roč.		
1.	novinárka podala policajtovi ruku?	13,4	32,5	12,3	25,5	2,45	0,018
2.	policajt odmietol podanie ruky?	86,6	67,0	16,3	32,6	2,97	0,004
3.	policajt sa pýtal na hygienický preukaz novinárky?	91,1	69,0	11,3	33,9	3,56	0,000
4.	novinárka celkovo vystupovala tak, že to policajt mohol vnímať ako nevhodné?	46,0	52,5	25,2	29,5	0,86	0,392
5.	policajt celkovo vystupoval zaujato a mocensky?	77,1	62,0	17,4	29,5	2,40	0,019
6.	policajt nemá s Rómami dobré skúsenosti?	60,0	69,5	20,6	25,6	1,49	0,141
7.	Rómov celá spoločnosť vníma veľmi negatívne?	70,3	58,0	20,9	29,3	1,81	0,077
8.	policajti nie sú za nevhodné správanie voči občanom postihovaní?	60,3	54,5	24,9	31,7	0,75	0,457
9.	Rómovia sú citliví na správanie iných voči nim?	57,7	70,5	25,7	26,4	1,76	0,084
10.	policajti nemajú radi novinárov?	33,7	39,5	24,1	27,8	0,81	0,422
11.	Považujete za správne, že novinárka príbeh medializovala?	4,5	5,5	2,5	3,1	1,26	0,211

Stupnica odpovedí v položkách 1-10 je 0 až 100, v intervaloch po 10.
Stupnica v položke 11: 1 = maximálne správne, 10 = maximálne nesprávne

Významné rozdiely medzi dvomi skupinami poukazujú na rozdiely v spôsobe, akým chápu, vyjadrujú a hodnotia interakciu dve skupiny. Ilustrujú rozdiely v diskurze, ktorý môžu viesť rôzne spoločenstvá.

Tab. 5 uvádza korelácie medzi odpoveďami v položkách Dotazníka AVP u všetkých účastníkov a účastníčok výskumu.

Odpovede účastníkov a účastníčok nášho výskumu v Dotazníku AVP o navodení, resp. podieli oboch aktérov na nepriaznivom vývoji interakcie, vytvárajú dve korelačné zoskupenia.

Prvé zoskupenie tvoria položky:

- odmietnutie podania ruky **policajtom** (č. 2),
- otázka **policajta** o hygienickom preukaze (č. 3),
- celkové vystupovanie **policajta**, ktoré mohlo vyznieť ako zaujaté a mocenské (č. 5),
- **policajti** nie sú za nevhodné spôsoby voči občanom postihovaní (č. 8),
- Rómov **celá spoločnosť** vníma veľmi negatívne (č. 7).

Druhé zoskupenie tvoria položky:

- **novinárka** podala policajtovi ruku (č. 1),
- celkové vystupovanie **novinárky** mohlo byť vnímané ako nevhodné (č. 4),
- **Rómovia** sú citliví na správanie iných voči nim (č. 9).

Účastníci a účastníčky nášho výskumu vnímajú konanie účastníkov tak, že konanie policajta je tolerované spoločnosťou – policajt má spoločenský väčšinový „tichý súhlas“ na konanie, akým sa prezentoval. Hodnotenie konania rómskej novinárky sa

Tab. 5 Korelácie medzi odpoveďami na položky Dotazníka AVP (n=55)

P.	Nakoľko navodila nepriaznivý vývoj situácie tým, že ...	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	policajt odmietol podanie ruky?	-.32*	-								
3	policajt sa pýtal na hygienický preukaz novinárky?	-.21	.79***	-							
5	policajt celkovo vystupoval zaujato a mocensky?	-.24	.70***	.67***	-.24	-					
7	Rómov celá spoločnosť vníma veľmi negatívne?	.13***	.51***	.48***	.08*	.46	.31	-			
8	policajti nie sú za nevhodné správanie voči občanom postihovaní?	-.04	.41**	.50***	-.21	.33*	.21	.40**	-		
10	policajti nemajú radi novinárov?	.09	-.00	.19	.07	-.01	.28*	.22	.43**	.12	-
1	novinárka podala policajtovi ruku?	-									
4	celkové vystupovanie novinárky vnímané ako nevhodné?	.44***	-.26	-.30*	-						
9	Rómovia sú citliví na správanie iných voči nim?	.36**	.02	-.06	.43**	.09	.19	.35**	.19	-	
6	policajt nemá s Rómami dobré skúsenosti?	.22	.13	.16	.18	.16	-				
11	Považujete za správne, že novinárka príbeh medializovala?	.31*	-.46***	-.30*	.39**	-.39**	-.15	-.10	-.29*	.24	-.05

Stupnica odpovedí v položkách 1-10 je 0 až 100, v intervaloch po 10.

Stupnica v položke 11: 1 = maximálne správne, 10 = maximálne nesprávne

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

spája s hodnotením členov jej etnického spoločenstva – „precitlivelosťou neuznávanej minority“.

3. Vnímanie osobnostných vlastností aktérov interakcie

V 1. ročníku boli významné rozdiely v hodnotení novinárky a policajta – prváci a prváčky hodnotia hlavných aktérov odlišne. Hoci aj novinárka, aj policajt sú vnímaní ako sebavedomí, policajt je v porovnaní s novinárkou v 1. ročníku hodnotený v priemere ako arogantnejší, chladnokrvnejší, viac povznesený, sebavedomejší; menej dôvtipný (viac zdôrazňuje vlastnú dôležitosť), menej vrelý a menej družný v porovnaní s novinárkou. Rozdiel v hodnotení nebol významný len v dimenzii neistota, resp. submisivita.

Na rozdiel od 1. ročníka, študenti a študentky 4. ročníka vnímajú oboch aktérov veľmi podobne.

Signifikantný rozdiel sa vyskytol len raz, v dimenzii družnosť, resp. extroverzia, novinárka bola hodnotená vyššie než policajt ($p < 0,05$). Štvrtáci a štvrtáčky vnímajú policajta ako prváci, ale novinárku hodnotia ako arogantnejšiu, chladnokrvnejšiu, menej dôvtipnú a menej vrelú než prváci.

Z porovnania oboch ročníkov vyplýva, že prváci a prváčky a štvrtáci a štvrtáčky sa nelíšia pri hodnotení policajta, ale líšia sa v hodnotení osobnosti novinárky. Je to hodnotenie osobnosti novinárky, nie policajta, ktoré je kontroverzné pri hodnotení osobností aktérov v dvoch skúmaných skupinách.

Interpretácia výsledkov kvantitatívneho spracovania údajov

Súhrnne môžeme výsledky spracovania získaných vyjadrení účastníkov výskumu interpretovať vo svetle predchádzajúcich teoretických analýz nasledovne:

Účastníci a účastníčky výskumu (obe skupiny):

- za rozhodujúce v interakcii považujú skutočnosť, že ide o Rómku a policajta, z čoho možno usudzovať na vnímanie sily pozícií oboch osôb – silnej pozície policajta a slabšej pozície novinárky;
- vnímajú interakciu ako interakciu dvoch podľa nich sebavedomých, chladnokrvných, dominantných osobností – „bojovníkov“; osobná sila je aktérom pravdepodobne pripisovaná z odlišných dôvodov: u policajta pre jeho vyšší status, u novinárky za vzdor voči hierarchii pozícií – uplatňovaniu moci;
- pre obe skupiny je novinárka osobou kontroverznejšou napriek vyšším „sympatiám“ k novinárke v 1. ročníku (v terminológii Goffmana je to „osoba so stigmou“, v terminológii Foucaulta osoba, ktorej makrodiskurz nepriznáva „hlas“).

Hodnotenie toho, že spoločnosť vníma Rómov negatívne a že policajti nie sú za nevhodné správanie voči občanom postihovaní, koreluje s hodnotením konania policajta, akým sa prezentoval pri stretnutí s Rómkou (nie novinárkou). Spoločnosť „dovoľuje“ mocenské spôsoby policajta voči Rómke. Pripisovanie dominantných vlastností rómskej novinárke vyznieva v tomto kontexte ako zdôvodňovanie toho, že len takáto osobnosť sa môže spoločensky prevládajúcej definícii situácii „vzoprieť“, keď všetky „interakčné výhody“ sú na začiatku (a aj v priebehu) interakcie na strane policajta. Inou interpretáciou, ktorá by sa zhodovala s diskurzívnou analýzou interakcie je, že novinárka prejavila konanie vnímané ako dominantné, aby vyvážila konanie policajta.

Rozdiely v odpovediach študentov a študentiek 1. a 4. ročníka ilustrujú rozdiely vo vnímaní a hodnotení rovnakej interakcie, resp. diskurzu. Vo väčšom rozsahu a variabilite sa môžu tieto rozdiely prejavovať v celospoločenskom diskurze. K možným vysvetleniam rozdielov v odpovediach homogénnych skúmaných skupín vysokoškolských študentov a študentiek (rozdielných len dĺžkou pobytu na vysokej škole) možno zaradiť rozdielne podmienky, v akých písali svoje úvahy a odpovedali na dotazníky, možnosť vyššej miery sociálnej žiadúcnosti odpovedí v 1. ročníku, špecifická história a atmosféra skupín účastníkov a účastníčok výskumu, dominujúce témy diskurzov v týchto skupinách.

Tab. 6 Porovnanie hodnotenia osobnostných vlastností novinárky a policajta v IAS-R v prvom ročníku (n = 35)

Vlastnosti interpersonálneho správania (IAS –R)	Priemery hodnotení		SD		t	p
	Novinárka	Policajt	Novinárka	Policajt		
Sebavedomá/ý, sebaistá/ý	43,5	47,3	7,8	7,2	2,18	0,037
Arogantná/ý, vypočítavá/ý	27,8	38,9	9,0	6,2	5,65	0,000
Chladná/ý, chladnokrvná/ý	26,9	46,1	10,8	7,7	8,10	0,000
Povznesená/ý, introvertovaná/ý	25,6	33,2	7,9	5,9	5,28	0,000
Neistá/ý, submisívna/y	18,9	16,9	6,3	5,7	1,56	0,128
Nerobí sa dôležitá/ý, dôvtipná/ý	33,7	27,8	5,1	5,4	4,33	0,000
Vrelá/ý, zmierlivá/ý	29,2	17,5	7,1	6,2	7,94	0,000
Družná/ý, extrovertovaná/ý	32,8	28,6	5,9	5,7	3,82	0,001

Čím vyššie skóre, tým vyššie v danej vlastnosti je osoba hodnotená (rozpätie 0-64).

Tab. 7 Porovnanie hodnotenia osobnostných vlastností novinárky a policajta v IAS-R vo štvrtom ročníku (n = 20)

Vlastnosti interpersonálneho správania (IAS –R)	Priemery hodnotení		SD		t	p
	Novinárka	Policajt	Novinárka	Policajt		
Sebavedomá/ý, sebaistá/ý	47,8	49,7	10,4	7,2	0,720	0,483
Arogantná/ý, vypočítavá/ý	41,2	35,6	12,8	12,8	1,060	0,303
Chladná/ý, chladnokrvná/ý	42,7	44,2	10,5	11,7	0,305	0,764
Povznesená/ý, introvertovaná/ý	30,1	34,2	8,2	8,3	1,330	0,201
Neistá/ý, submisívna/y	18,1	20,2	5,8	6,7	1,680	0,112
Nerobí sa dôležitá/ý, dôvtipná/ý	30,1	31,5	6,8	8,2	0,450	0,650
Vrelá/ý, zmierlivá/ý	22,0	22,0	8,8	13,2	0,039	0,970
Družná/ý, extrovertovaná/ý	30,6	26,5	7,7	6,3	2,570	0,020

Čím vyššie skóre, tým vyššie v danej vlastnosti je osoba hodnotená (rozpätie 0-64).

Ak je moc neoddeliteľným aspektom ľudských interakcií, potrebuje moc v interakcii každá osoba. Ide o moc (nielen naučené sociálne postupy, ale aj osobnú silu a odvahu uplatniť ich) odvrátiť narušenie interakcie (terminológiou Goffmana) alebo vyrovnať situáciu v prípade, že sa narušeniu nepodarilo predísť (Harré používa termín „diskurzívna spôsobilosť“). I keď novinárka neuspela v udržaní nenarušenej interakcie, svojím konaním spochybnila sociálne pravidlá vyznávané a uplatňované policajtom. Potvrdila tým Foucaultovu koncepciu moci, ktorá predpokladá, že výkon moci nemusí rezultovať do permanentného podrobovania sa jedinca alebo skupiny, pretože je tu možnosť „cirkulácie moci“. Aktéri v interakcii, účastníci diskurzu alebo praktík nikdy nie sú úplne bez moci; ako činní agenti majú potenciál konať i proti zaužívaným pravidlám, konvenciám, normám, praktickým moci.

ZÁVER

Foucault o moci hovorí: „Moc nie je zlo. Moc, to sú strategické hry. ... Všimnime si ... pedagogickú inštitúciu. Nevidím, čo je zlé v praxi niekoho, kto ... na základe toho, že vie viac ako niekto druhý, učí ho, odovzdáva mu vedenie, sprostredkúva mu tech-

nyky; problémom je skôr to, ako sa v týchto praxách – kde moc nevyhnutne vystupuje a kde sama osebe nie je zlá – vyhnúť účinkom nadvlády, ktoré spôsobujú, že niekto je podrobený svojoľnej a zbytočnej autorite učiteľa ... Problémom je prijať také sociálne normy, t. j. právne pravidlá, techniky riadenia a i morálku, ktoré by umožnili hrať mocenské hry s najmenšou možnou nadvládou nad inými“ (Foucault, 1988, 2000, s. 151).

Doterajšie poznanie v spoločenských vedách jednoznačne hovorí o tom, že najúčinnnejšou stratégiou proti zneužívaniu moci v spoločnosti je reflexívna diskusia o otázkach používania a zneužívania moci. Zverejňovanie prípadov zneužívania moci má vyvolať diskusiu s cieľom iniciovať zmenu noriem a pravidiel. O tento cieľ novinárka usilovala. Diskusia má prebiehať v kontexte celej spoločnosti, nie ako problém konkrétnej udalosti. Ide o vec spoločenských noriem a pravidiel, čiže vec verejnú, politickú. Politikou je jasné vyjadrenie princípu-normy, že moc (v interakciách verejného činiteľa či v iných oblastiach) nesmie byť zneužívaná, že nikto nemôže pristupovať k inej osobe diskriminujúcim, znevažujúcim, obťažujúcim spôsobom.

V tejto súvislosti je povšimnutiahodné, že postoje účastníkov a účastníčok nášho výskumu k medializovaniu príbehu novinárkou boli rozpačité – priemer odpovedí na otázku „Považujete za správne, že novinárka príbeh medializovala?“ na desiatbodovej škále bol 4,5 resp. 5,5 (tab. 4). Možno aj preto by bolo dôležité, aby psychológia skúmala pôsobenie moci a súčasne hľadala pri skúmaní tejto oblasti aj odpovede na otázky: Aké sú účinné stratégie pozitívneho používania moci v interakcii s druhými ľuďmi? Ako nadobudnúť moc čeliť zneužívaniu moci? K tomu je potrebné ako prvý krok, „aby sme sa naučili rozoznávať mocenskú povahu vzťahov, ktoré konštituujú bežné situácie každodenného života moderných ľudí, aby sme boli pozornejší k technológiám moci, disciplinovanosti a dozoru.“ (Konopásek, Kusá 1999, 460).

LITERATÚRA

- Bačová, V. (2000). Súčasný smery v psychológii. Hľadanie alternatív pozitivizmu. FF PU, Prešov.
- Bačová, V. (2003). Ciele, kritériá a kvalita výskumu v psychológii. Československá psychologie, 47, 259-271.
- Bakalář, E. (1991). Úvahy o motivu moci. MACH, Praha.
- Bedrnová, E., Nový, I. (2001). Moc, vliv, autorita. Praha, Management Press.
- Fairclough, N. (2001). The discourse of new labour: critical discourse analysis. In: Wetherell, M., Taylor, S., and Yates, S. J., Eds.: Discourse as Data. A Guide for Analysis. London, The Open University, Milton Keynes, Sage Publications, 229-266.
- Fillingham, L. A. (1993). Foucault for beginners. New York, Writers and Readers Publishing, Inc.
- Fox, D., Prilleltensky, I., Eds. (1997). Critical Psychology: An Introduction. London, SAGE.
- Foucault, M., 1975/2000: Dozerať a trestať. Zrod väzenia. Bratislava, Kalligram.

- Foucault, M. (1976/1999). Vůle k vědění. Dějiny sexuality I. Praha, Herrmann a synové.
- Foucault, M., 1988/2000: Moc, subjekt a sexualita. Bratislava, Kalligram.
- Georgeson, J. C., Harris, M. J. (2000). The Balance of Power: Interpersonal Consequences of Differential Power and Expectancies. Personality and social psychology bulletin, 26, 1239-1257.
- Goffman, E. (1959/1999). Všichni hrajeme divadlo. Sebe prezentace v každodenním životě. Nakladatelství Studia Ypsilon.
- Hall, S. (2001). Foucault: Power, Knowledge and Discourse. In Wetherell, M., Taylor, S., and Yates, S. J.: Discourse Theory and Practice. A Reader. London, Sage Publications, 72-81.
- Harré, R., Gillett, G. R. (1994/2001). Diskurz a myseľ. Úvod do diskurzívnej psychológie. Bratislava, IRIS.
- Heritage, J. (2001). Goffman, Garfinkel and Conversation Analysis. In: Wetherell, M., Taylor, S., and Yates, S. J. (Eds.), Discourse Theory and Practice. A Reader. London, Sage Publications, 47-56.
- Kakalejčíková, S. (2003). Možnosti kvalita-

tívnej analýzy medziľudskej komunikácie. Prešov, Katedra psychológie FF PU.

- Konopásek, Z., Kusá, Z. (1999). Budovanie komunistickej moci a bezmocnosti. Sociológia, 31, 5, 459-480.
- Marcelli, M. (1995). Michel Foucault alebo stať sa iným. Bratislava, Archa.
- Plichtová, J. (2000). Renesancia záujmu o jazyk. Diskurzívna psychológia a analýza diskurzu. Československá psychologie, 44, 4, 289-308.
- Raven, B. H. (1993). The bases of power: Origins and recent developments. Journal of Social Issues, 49, 227-251.
- Richards, L. (2002). Using N6 in Qualitative Research. Melbourne, QSR International Pty Ltd.
- Stainton Rogers, R., Stainton Rogers, W. (1997). Kritická psychológia. In: Výrost, J., Slaměnik, I. (Eds.), Sociálna psychológia, Praha, ISV.
- Taylor, S. (2001). Locating and conducting discourse analytic research. In: Wetherell, M., Taylor, S., and Yates, S. J. (Eds.), Discourse as Data. A Guide for Analysis. London, The Open University, Milton Keynes, Sage Publications, 5-48.
- Van Dijk, T. A. (2001). Principles of Critical Discourse Analysis. In: Wetherell, M., Taylor, S., and Yates, S. J., Eds.: Discourse Theory and Practice. A Reader. London, Sage Publications, 300-317.
- Vybíral, Z. (2001a). Tři desetiletí kritické psychologie ve světě. Československá psychologie, 45, 1, 69-81.
- Vybíral, Z. (2001b). Kritické přivítání diskurzivní psychologie. Československá psychologie, 45, 6, 526-536.
- Výrost, J. (1992). K psychometrickým vlastnostiam modelu štruktúry čít interpersonálne-

ho správania J.S. Wigginsa, reprezentovaného metodikou IAS-R. Československá psychologie, 36, 6, 571-581.

Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. (Eds.), (2001). Discourse as Data. A Guide for Analysis. London, The Open University, Milton Keynes, Sage Publications.

SÚHRN

Príspevok vychádza z Foucaultovho chápania moci, ktoré rozvíja kritická psychológia. Na tomto základe autorka analyzuje reálne uskutočnenú interakciu rómskej novinárky a policajta. Ako referenčné rámce pre analýzy autorka použila dramaturgické stanovisko E. Goffmana, analýzu diskurzu a analýzu údajov získaných odpoveďami študentov a študentiek na štrukturované a neštrukturované metodiky s otázkami o interakcii. Jednotlivé analýzy ilustrujú, že moc v interakcii, i keď je spojená so sociálnymi pozíciami, zahŕňa aj diskurz (obsah reči vrátane pravidiel a konvencií), v ktorom aktéri v interakcii usilujú získať situačnú pozíciu, resp. vzťah zoči voči svojím partnerom v interakcii. Charakter psychologických javov v interakcii je daný tým, že moc v interakcii je poskytovaná prostredníctvom „pozitívneho potvrdenia“ osoby inými, čo osobu zhodnocuje a zmocňuje. Moc v interakcii je odobieraná negatívnym zhodnocovaním osoby. Ak sa tak stane, osoba prežíva situáciu ako zbezmočňovanie. Autorka navrhuje, aby psychológia skúmala nielen pôsobenie moci, ale aj účinné stratégie pozitívneho používania moci v interakcii s druhými ľuďmi a nadobúdanie osobnej moci čeliť zneužívaniu moci. Predpokladom k tomu je citlivosť k mocenskej povahe medziľudských vzťahov a pozornosť k technológiám moci, disciplinovanosti a dozoru v každodennom živote.